

ОКУПАЦІЙНІ РЕЖИМИ

УДК 930.1:94(477.54)«1941/1945»

© *Юрій СКРИПНИЧЕНКО*

ЗАХОДИ НАЦИСТСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ ЩОДО ВІДБУДОВИ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХАРКІВЩИНИ ЯК НАЙГОЛОВНІША ПЕРЕДУМОВА ДЛЯ ЗАЛУЧЕННЯ МІСЦЕВОЇ РОБОЧОЇ СИЛИ НА ОКУПАЦІЙНІ ПІДПРИЄМСТВА

На основі архівних документів, праць вітчизняних і зарубіжних науковців та маловідомих спогадів очевидців з опублікованих матеріалів досліджено заходи нацистської Німеччини, спрямовані на відбудову економічного потенціалу Харківщини в період гітлерівської окупації. Особливу увагу зосереджено на обставинах, які вплинули на відбудовні роботи з відновлення промислового та сільськогосподарського потенціалу міста та області. У статті також проаналізовано організаційні недоліки окупаційної влади щодо відновлення виробничого потенціалу Харківщини на різні економічні потреби гітлерівської Німеччини.

Ключові слова: *Друга світова війна, нацистська Німеччина, Харківщина, окупаційний режим, окупаційна адміністрація, відбудовні роботи, рентабельність.*

На сьогодні «об'єктивно вітчизняна історична наука повсякчас потребувала й потребує все нових і нових історіографічних досліджень, а надто – комплексних у галузях окремих проблем історії» [1, 129]. Однією з таких проблем є дослідження науковцями економічної політики нацистського окупаційного режиму на окупованих східних землях у роки Другої світової війни. Українська історична

наука робить лише перші кроки в комплексному дослідженні економічної політики нацистської Німеччини щодо окупованих територій. Цій темі присвячено частину наукових праць [2–11]. Оскільки у вітчизняній науці дії нацистської окупаційної влади на окупованих українських землях недостатньо досліджені, то вони потребують неупередженої оцінки і конкретизації.

На початку німецько-радянської війни у зв'язку з швидким просуванням нацистських військ територією СРСР питання з евакуації промислового та сільськогосподарського обладнання, цивільного місцевого населення в східні регіони СРСР вирішувало радянське партійне керівництво, військове командування в особі Ради з евакуації, створеної спеціальною постановою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР «для керівництва евакуацією населення, установ, військових та інших вантажів, обладнання підприємств та інших цінностей» уже 24 червня 1941 р. при РНК СРСР на чолі з Кагановичем та військових рад фронтів. Керівництво евакуацією промислових підприємств, сільськогосподарської продукції, цивільного населення в Україні було покладено на республіканську урядову комісію, створену 26 червня 1941 р. на чолі із заступником голови РНК УРСР Д. Жилою. У виданні «Транспорт у Великій Вітчизняній війні 1941–1945» колишній нарком шляхів сполучення СРСР генерал-лейтенант І.В. Ковальов підкреслює, що «питання евакуації населення, військового майна, промислового устаткування й інших народногосподарських цінностей значною мірою доводилося вирішувати військовому командуванню, партійним і радянським органам на власний розсуд. В одних випадках місцеві органи, тверезо оцінивши обстановку, вживали рішучих заходів для евакуації цивільного населення і матеріальних цінностей, в інших – виявляли вагання, унаслідок чого радянські люди не за своєю волею залишилися на окупованій ворогом території, а матеріальні цінності або в останній момент доводилося знищувати, або вони діставалися німецько-фашистським загарбникам» [12, 81].

Головним чинником, який суттєво вплинув на нацистську окупаційну політику щодо відбудови економічного потенціалу Харківщини, була евакуація та подальше знищення відступаючими частинами Червоної армії ще збереженого обладнання підприємств, організацій, установ влітку та на початку осені 1941 р. Перед відступом радянської армії наприкінці вересня – на початку жовтня 1941 р. на Харківщину «з Москви надходили в гарячковому поспіху, але точно і детально сформовані накази про те, що саме треба вивозити і що треба нищити» [13, 209]. Підготовка до евакуації промислових, сільськогосподарських підприємств, цивільного населення міста та області до східних регіонів СРСР, згідно з рішенням ДКО СРСР, розпочалася 16 вересня 1941 р., а вже «18 вересня 1941 р. виконком обласної ради ухвалив рішення про евакуацію 100 тис. мешканців Харкова, у першу чергу тих, хто працював на виробництві» [14, 321].

Після відступу регулярних військ Червоної армії «в жовтні [1941 р. – С.Ю.] постала загроза захоплення Харкова. Це передбачали, тому заздалегідь було складено евакуаційні плани, і тепер вони почали реалізовуватись. Насамперед підля-

гали евакуації партійні та державні установи, їх персонал. На схід потягнулись численні вантажні ешелони з заводським устаткуванням, матеріальними цінностями, а те, що неможливо було вивезти, руйнували, псували, щоб не дісталось ворогові. Були демонтовані всі ланки життєдіяльності міста – водогін, електричне устаткування, центральне опалення, мости, великі будинки – поштамт, вокзал, університет, Будинок проектів та інші. Запаси продовольства, які не встигли вивезти, псували, заливали гасом, нафтою, палили. Проводилась тактика спалюваної землі, щоб нічого не дісталось ворогу» [15, 4]. Тільки «у вересні – жовтні 1941 р. з Харкова відправили в тил 320 ешелонів з устаткуванням, сировиною та матеріалами; евакуйовані 26 тис. робітників, 34 великих заводів і фабрик» [16]. Дирекція залізничного транспорту не могла «своєчасно і в потрібних обсягах забезпечити евакуаційний процес рухомим складом. Для прикладу, з 3500 вагонів, необхідних для перебазування підприємств Харкова, з 16 до 22 вересня 1941 р. було подано 1533, з них вчасно відбули на маршрути лише 892» [17, 333, 334]. Під час евакуації на схід під керівництвом партійних працівників «зерно вивозили, продукти знищували. Навіть худобу гнали в евакуацію через засіяні поля, щоб знищити урожай» [16]. Застосовуючи такі заходи евакуації, «місто Харків [було. – С.Ю.] залишено ворогу без світла, води, каналізації, запасів палива та будь-яких запасів хліба й інших продовольчих товарів» [18, 24].

На території України, і зокрема на Харківщині, «значно складнішою була ситуація з евакуацією населення... На замовлення підприємств і установ в евакуаційному відділі видавали обмежену кількість посадочних талонів на поїзди, що формувалися на залізничних станціях міста. Розподіляли посадочні талони в міському та районних партійних комітетах. При цьому градація охочих виїхати базувалася на «потребності» особи для країни. До них не потрапили десятки харків'ян-робітників, службовців, працівників освітніх і культурних установ» [14, 322].

Однак, утілюючи в життя такі кроки, радянська влада завчасно не подбала про евакуацію в східні регіони Радянського Союзу всього цивільного населення. В Україні «прості люди, особливо селяни, евакуації взагалі не підлягали. Так, у шести областях України було заплановано вивезти в тил усього 57 тис. родин колгоспників (та й то насамперед партійного активу). Але через труднощі з транспортом з усієї цієї кількості вдалося переправити у тил тільки 10 тис. Решта мусили повернутися додому» [16]. Таких людей «просто „списали” і забули, кинули напризволяще» [15, 4].

Прості громадяни вимушені були лише «спостерігати, як численні представники партійного і господарського активу вивозили сім'ї та майно. Як їхні дружини вивозили картини, меблі та коштовності. Замість того, щоб подбати про евакуацію людей і підприємств, більшість радянської номенклатури зосередилася на вивезенні в далекий тил майна та родичів» [16].

Беручи до уваги ці чинники, на думку нацистських експертів, «введення в експлуатацію підприємств Харкова з огляду на масштаби руйнувань і знищене

найцінніше устаткування вважалося взагалі неможливим» [19, 27]. На початку нацистської окупації «тільки підприємства, підпорядковані Харківській міській управі (ХМУ), зазнали втрат на суму близько 30 млн крб» [20, 107]. Однак «такі міркування та висновки перебіжчиків нового режиму, зроблені ними в умовах гострої пропагандистської війни, намагання перекласти відповідальність за реалії війни на радянську владу перекручували дійсну логіку подій, відповідальність за які несе нацизм. Проте загальні об'єми руйнувань у Харкові, здійснені за наказом можновладців, особливо з огляду на долю місцевого населення, могли бути меншими» [20, 107].

Для вирішення цих завдань 23 січня 1942 р. була прийнята спеціальна постанова райхсміністра окупованих східних територій А. Розенберга «Про відновлення промислового господарства в щойно зайнятих східних областях». У ній, зокрема, йшлося про те, що: «§ 1. Евакуація і руйнування господарських підприємств всякого роду, особливо в області продовольчого господарства, електро- і водопостачання, горючого, вугілля і певних металів, потребує для відновлення, особливо в Рейхскомісаріаті України і генерального комісаріату Білорусії, ясної установки: центром важкості для відбудови повинні бути господарські сили області, які попали в німецькі руки, відносно неушкоджені (установка місцевості). Ці області, які розташовують головними передумовами до всякого роду виробничої економіки, повинні бути зроблені як зародки нового економічного порядку, вихідними пунктами для відбудови великих областей» [21, 85]. У III розділі цієї постанови також порушено питання про вербування робітників-спеціалістів на роботи до нацистської Німеччини з окупованих східних областей: «В цій області перш за все слід подбати про те, що цінні спеціалісти (наприклад, гірняки, металурги, спеціалісти в хімічній промисловості, робітники збройового виробництва, технічний персонал), які в першу чергу після закінчення робіт по очищенню в самих ново-зайнятих східних районах зможуть бути знову відновлені на роботу на відповідні посади, в інших зайнятих областях чи в Німеччині, щоб вони внаслідок поганого харчування і відвички працювати не стали б непридатними для пізнішої роботи» [19, 89]. Окрім цієї постанови, керівництво нацистської Німеччини для мобілізації робочої сили на відбудовні роботи в ново-зайнятих східних областях ухвалило низку інших розпоряджень [22].

Із пропозиції І.Т. Шевченка, члена товариства «Просвіта», до керівника Відділу економіки та народного господарства товариства «Просвіта» професора Т.М. Соснового, від 15 лютого 1942 р.: «Обставини, які склалися після страшної руйнації втікаючими жидо-більшовиками підприємств та господарства міста, вимагають великого напруження сил та уміння в короткий термін, в умовах фронтової смуги відновити економічне життя міста та при найменших витратах одержати від нашої відбудовчої праці максимальну економічну ефективність» [23, 77]. Спеціальним розпорядженням бургомистра професора Крамаренка від 6 листопада 1941 р. – «До всіх відділів Харківської міської управи» передбачалося «...якнайскоріше розширити роботи по відновленню міського

господарства та встановити певну дисципліну та порядок у функціональній діяльності усіх відділів» [24, 1]. Крім того, «в першу чергу німці відновлюють деякі комунальні підприємства в містах, де розміщуються великі окупаційні гарнізони, штаби і військові заклади» [25, 72]. Однак сам обербургомістр Семененко О. не раз підкреслював про те, що «ми не маємо зовсім наміру і можливості відновити цілком промисловість Харкова до попередніх її розмірів, бо для цього немає ніяких перспектив. Проте маємо намір раціонально використовувати сировину, матеріали, верстати, що залишилися на харківських заводах, шляхом організації заводів» [20, 107].

Для відновлення зруйнованих промислових і сільськогосподарських об'єктів, організацій, установ, окупаційна влада Харкова та області передбачала:

- досить швидко відмову від планової радянської економіки, оскільки вона «суперечить теперішньому стану організації і керування підприємств та народного господарства взагалі в супереч практиці Заходу, і зокрема Німеччини» [23, 1a];

- створити розгалужений апарат управління. З самого початку окупації «на відміну від центральних районів України, які увійшли до складу Рейхскомісаріату „Україна” і де влада була передана цивільним органам, у Харкові, прифронтовому місті, влада весь час належала військовим, що не виключало існування деяких структур, підпорядкованих відомостям Гітлера та Розенберга. Уся територія військового командування була розділена на 3 райони: 1-й – безпосередньо фронтовий район, у якому влада належала командуючому дивізією або корпусом; 2-й – армійський тилловий район; 3-й – тилловий район групи армій» [14, 334]. В окупованому нацистами Харкові «структура українського управління включала міську управу та районні бургомістрати, їх було 19: адміністративний, персональний, пропаганди, земельний, фінансовий, міського господарства, торгівлі, промисловості, житловий, охорони здоров'я, культури та освіти, праці, статистики, релігійний та ін.» [14, 339]. Для такої розгалуженої системи управління головним завданням «було безумовне і повне виконання наказів німецької окупаційної влади» [4, 339].

На відміну від міста, «з самого початку окупації Харківська область була розподілена на „гебіти” та „крайси”. Зрештою, після загарбання області в травні 1942 р. Харківська область була розділена на дев'ять „гебітів” та 33 „крайси”. До першого „гебіту” – Богодухів – входили Краснокутський, Коломацький, Богодухівський та Валківський „крайси”. До другого – Красноград – Красноградський та Сахновщанський. До третього – Харків – Харківський, Золочівський, Липецький та Дергачівський. До четвертого – Зміїв – Зміївський, Ново-Водолазький, Старовіровський, Олексіївський. До п'ятого – Лозова – Лозівський, Близнюківський, Барвінківський. До шостого – Чугуїв – Чугуївський, Старо-Салтівський, Печенізький. До сьомого – Ізюм – Ізюмський, Балаклійський, Петрівський, Савинський. До восьмого – Вовчанськ – Вовчанський, Ольховатський, Велико-Бурлуцький. До дев'ятого – Куп'янськ – Куп'янський, Шевченківський, Дворічанський, Борівський» [26, 76].

Л. Дражевська в статті «Діяльність органів самоврядування і громадських організацій у Харківській області в 1941–43 рр.» наголошує на тому, що «Харківська область при німцях ділилася на округи, очолювальні округовими земельними управами, які підлягали Обласній земельній управі. С. Бервицький від лютого 1942 року був головою земельної управи... Була ціла організаційна мережа: Округовій управі підлягали районіві земельні управи, якими підлягали дільчі агрономи. Їх обов'язки були: агрономічні поради на місцях, регулювання посівного матеріалу і керування обмолотом; також були арбітрами між громадськими дворами і окремими селянами, наприклад, у справі наділення присадибної землі і повернення майна колишнім розкуркуленим, яких селяни зустрічали із співчуттям» [27, 89]. На Харківщині «у селах представниками місцевої влади є: старшина, староста і писар, що призначаються військовим комендантом із числа місцевих жителів» [28, 16].

Ефективність нацистського управління залежала від співпраці між різними структурними підрозділами окупаційної влади Харківщини. Із післявоєнного інтерв'ю радника комендатури з питань управління ХМУ Классена: «Співробітництво між місцевим та військовим управлінням було відрадно добрим. Це сталося перш за все тому, що бургомістри знали, що їх прохання знайдуть розуміння з боку німецьких установ» [29, 45, 46].

На окупованих нацистами українських територіях «на всі адміністративні та господарські посади аж до районного рівня призначали німців. Українцям дозволялось займати лише найнижчі адміністративні посади, такі як сільський староста, бургомістр, з них формувалася „допоміжна українська поліція” (Хільфсвахман), яка займалася громадським порядком, та охоронна поліція (шутцманшафт)» [30, 191].

Перше завдання окупованої влади полягало в тому, щоб «узяти на облік усі наявні майново-матеріальні цінності, будівлі, машини та устаткування, які лишилися на території міста; друге – це правильно використовувати цінності, щоб користь від усього збереженого йшла до бюджету міста (держави); третє – негайно розпочати роботи всіх підприємств, які можна у цих складних обставинах використати, з таким розрахунком, щоб вони вже сьогодні обслуговували: а) потреби армії та фронту; б) потреби населення на речі широкого вжитку; в) потреби села – сільського господарства, яке посідатиме вирішальне місце в житті країни; четверте – найможливіше використовувати приватний капітал та його ініціативу, але ж за умов його існування піде на користь народу, нації» [23, 77]. На відбудовані, промислові і сільськогосподарські підприємства «німецьким командуванням [були. – С.Ю.] покладені відповідальні завдання: а) по виготовленню виробів для німецької армії; б) відбудові пошкодженого устаткування Донбасу та Запоріжжя (заводи ХЕМЗ, Світло Шахтаря та інші); в) відбудові сільського господарства та залізничного транспорту (заводи «Серп та Молот», ЗПЗ, ХТЗ та інші)» [23, 3 зв].

Першим кроком нацистської окупаційної влади Харківщини для відновлення діяльності зруйнованих підприємств, установ, організацій було створення спеціальних комісій, до складу яких входили найбільш компетентні спеціалісти. Наприклад, щоб визначити реальний стан зруйнованої частинами Червоної армії, що відступали, ТЕЦ Харківського тракторного заводу, була створена спеціальна комісія у складі інженера-теплотехніка Фірсанова, електрика Пушкаря та будівельника Глушка, яка ретельно оглянула стан зруйнованого і збереженого приміщення, обладнання, зробила висновки і дала рекомендації щодо коштів, матеріалів і часу, потрібних для повного відновлення діяльності промислового об'єкта. Із акта обстеження ТЕЦ ХТЗ: «По електричній частині. Щоб виявити стан зруйнованого електроустаткування ТЕЦ ХТЗ, були оглянуті такі приміщення: розподільчі установи, машинна зала, паровичні приміщення головного щита і інші. Висновки: 1. Щоб можна було пустити турбогенератор 6.000 квт., треба: 1. Замовити або одержати турбогенератор із будинком (останній вибухом цілком знищений); 2. Захисних трансформаторів струму; 3. Реле; 4. Лічильники. Увага: Комплект реле можна зібрати з того, що на заводі. Щоб можна було пустити турбогенератор 25.000 квт., треба: замовити або одержати разом із турбогенератором також вимірну і пусково-регулятивну апаратуру та тривких кабелів, бо їх вивезли цілком. Будівельна частина. Щоб виявити обсяг зруйнування будинків на ТЕЦ ХТЗ, були оглянуті такі будинки: 1. Будинок розподустанови; 2. Приміщення головного щита; 3. Машинзала; 4. Паровична; 5. Градільні – не пошкоджені; 6. Під'їзні шляхи. Висновки щодо будівельної частини: 1. Щоб охоронити від подальших пошкоджень будинки ТЕЦу в зимових умовах і зберегти так електропроводку і магніти, треба негайно приступити до налагодження дахів та вікон, не шкодуючи на це фінансування. 2. Весь потрібний будматеріал, щоб провести відновні роботи, є на місці, за винятком руберойду 70 рулонів, цвяхів 1–2 тонни й скла, якого вистачить на 40 % загальної потреби; 3. Для проведення будівельних робіт потрібної робочої сили вистачить на заводі; 4. Вся робота може бути проведена протягом 1½ – 2 місяця; 5. Грошові витрати на будівельні роботи визначаються в двох чергах: а) перша черга 300–400 тис. карб, а на проведення всіх робіт треба буде ще тисяч 300 карбованців» [21, 6, 7].

На вимогу окупаційної влади інженер Шестопапов склав відомість про необхідну кількість основних будівельних матеріалів для робіт із відбудови будівель ТЕЦ ХТЗ:

«Відомість необхідної кількості основних будівельних матеріалів для робіт по відбудові будівель ТЕЦ ХТЗ

№ з/п	Назва	Одиниця виміру	Кількість
1.	Залізо хвильове	тон.	17.55
2.	Пергамин	рулони	110.00
3.	Рубероїд	рулони	250.00

4.	Бітум	тон.	10.00
5.	Скло	м2	4200.00
6.	Ліс круглий	м3	12.50
7.	Ліс пилений	м3	120.00
8.	Шлаковита	тон.	38.00
9.	Цемент	тон.	42.00
10.	Плити залізобетонні	м2	210.00
11.	Залізо сортове	тон.	10.50
12.	Електроди	кг.	90.00
13.	Залізо арматурне	тон.	3.00
14.	Проволка (катанка)	тон.	6.00
15.	Алібастор	тон.	8.50
16.	Вапно гашене	тон.	15.10
17.	Цвяхи різні	тон.	2.50
18.	Бруски обрізані	м3	35.00
19.	Масло варене	тон.	2.50
20.	Крейда мелена	тон.	4.10
21.	Клей столярний	кг.	160.00
22.	Залізо кровельне	тон.	2.00
23.	Залізо квадратне	тон.	4.00
24.	Залізо полосове	тон.	3.50
25.	Дранка штукатурна	пучки	35» [31, 23; 24].

Окрім відомості, він склав кошторисно-фінансовий розрахунок вартості відбудовних робіт із будівництва ТЕЦу ХТЗ (будівельна частина). У результаті детального підрахунку кошторисно-фінансовий розрахунок становив 629.280 карбованців [31, 19–22].

На Харківщині залишилися поодинокі незруйновані приміщення підприємств, установ, організацій. Наприклад, колишня фабрика «Червоний дзеркальник», що на Дмитрівській, 19 «виготовляла дзеркала всіх розмірів і фасовані рамки. Робітників, зайнятих на виробництві, доходило до 400 чоловік при роботі частково в три зміни. Власного силового господарства не було, і фабрика працювала від електроенергії міста. З евакуацією міста виробниче обладнання майже було вивезено. Управління фабрики доручило, згідно з розпорядженням, повністю підірвати будівлю головному механіку заводу Киргинеру Максиміліану Едуардовичу, який проживає по Катеринославській, 43 і працює в дійсний момент технічним керівником і перекладачем при німецьких частинах, які зайняли приміщення фабрики. Удалося запобігти зруйнуванню фабрики до приходу німецьких військ. Будівля не постраждала» [32, 1].

Загалом «відбудовчі роботи носили найрізноманітніший характер: 1) ремонтували будівлі, дахи, вікна, двері тих цехів, які передбачалось пустити в експлу-

атацію; 2) Витягали з-під уламків машини, які уцілили, чистили, ремонтували їх, установлювали на фундаменти ті машини та верстати, яких було знято з намаганням вивезти геть з Харкова; 3) Доконче потрібні цінні машини, верстати та устаткування на площах залізничних станцій та повертали назад до виробень; 4) Робили запасні частини до деяких машин та устаткування, тобто у потрібних випадках відремонтовували капітально. Але ці роботи носили характер нецілковитої відбудови підприємства, а лише часткової й то деяких цехів та устаткування потрібних для налагодження роботи, можливої в тих умовах, в яких перебувало місто, як наприкінці 1942 року, так і на початку 1942 року» [33, 9, 10].

Для швидшої відбудови підприємств окупаційна влада видала «наказ про повернення на виробництво колишніх керівників та всіх фахівців» [20, 108].

Від самого початку нацистської окупації «виробнича діяльність харківських заводів і фабрик розпочиналася в умовах значної руйнації, відсутності електроенергії, кваліфікованого інженерно-технічного персоналу, саботажу з боку населення» [23, 3]. Окрім перерахованих факторів, які впливали на діяльність частково відбудованих підприємств, слід додати і «відсутність... пального, нез'ясованість деяких організаційних питань, які не дають змоги визначити як профіль виробництва, номенклатуру його виробів та звідси потребу й масштаби відбудовчих робіт та капітальних ремонтів та їх вартість» [33, 10]. Однак, незважаючи на ці та інші чинники, уже «в листопаді – грудні 1941 року та початку 1942 року підприємства почали виробляти найрізноманітніші речі широкого вжитку...» [33, 10]. У Харкові «із 18-ти відбудованих підприємств суконно-трикотажно-швейної промисловості в грудні місяці були запущені в роботу без застосування електроенергії прядильно-ткацька фабрика „Комаровський текстильник”, яка виготовляла одяг для німецької армії. Випуск ковдр в день – 100–120 штук. Трикотажна фабрика – Нетиченський бульвар, № 19. Фабрика вручну виготовляє для німецької армії светри, підштаники і рукавички. Панчішна фабрика, Державінська, 38, на панчішних машинах в ручному випускає до 100 пар шкарпеток в день для німецької армії. Трикотажною фабрикою, Основ'янська, № 61/65, прийнятий заказ на виготовлення для німецької армії в'язаних онуч. В найближчі дні фабрика розпочне вручну випускати продукцію. Решта підприємств відновлюються і в найближчі дні будуть частково при ручній роботі працювати. Готова трикотажна фабрика „Динамо”, яка буде випускати для німецької армії светри. Артіль – цех канатного цеху заводу, яка виробляє засоби широкого виготовлення для села» [34, 1]. Рентабельність відновлювальних підприємств залежала від: а) визначення певного профілю підприємства зі сталою номенклатурою виготовленої продукції; б) переустаткування чи пристосування устаткування та машин до цього профілю підприємства; в) забезпечення підприємства відповідною рушійною енергією, сировиною, інструментами, сталістю цін та інш...» [33, 13, 14]. Недоліками в діяльності окупаційних підприємств було те, що «заводи ж ХМУ не одержували електроенергії, майже рік тут не було постачання працюючим продуктами харчування, через що росли плінність робочої

сили та перехід робітників до відомства ВІКАДО та інших німецьких частин, де були пайки для працюючих» [20, 107].

Отже, на основі розглянутого фактологічного матеріалу можна констатувати, що у вітчизняній історичній науці питання про висвітлення заходів нацистської Німеччини щодо відбудови економічного потенціалу Харківщини як найголовнішої передумови для залучення місцевої робочої сили на окупаційні підприємства є малодослідженим і потребує більшої уваги зі сторони не лише науковців, а й суспільства загалом. Науковцям на основі нових розсекречених вітчизняних і зарубіжних архівних матеріалів, спогадів учасників тих подій слід комплексно підійти до висвітлення тих подій.

Джерела та література:

1. Віталій Стецкевич. Цікава й вагома праця / В. Стецкевич // *Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал*. – Вип. 1 (15) / Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України. – К., 2017. – 136 с.
2. Потильчак Олександр Валентинович. Експлуатація трудових ресурсів України гітлерівською Німеччиною у роки окупації: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Олександр Валентинович Потильчак; Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 1999. – 205 с.
3. Власенко С.І. Органи адміністративного та господарського управління німецьких окупантів у військовій зоні України (1941–1943 рр.) / С.І. Власенко // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. – Історія. – Випуск 82–84. – 2006. – С. 53–56.
4. Працевикористання цивільного населення на окупованій території України (1941–1944 рр.): історіографія питання / М. Лобода // *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. ст.* – 2009. – Вип. 12. – С. 31–44.
5. Власенко С.І. Аграрна політика німецьких окупаційних властей на території військової зони України: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Власенко Світлана Іванівна. – К., 2007. – 297 с.
6. Пастушенко Т.В. Остарбайтери з України: вербування, примусова праця, репатріація (історико-соціальний аналіз на матеріалах Київщини): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Т.В. Пастушенко. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – 242 с.
7. Кучер В.І. Україна 1941–1944: трагедія народу за фасадом Священної війни: [монографія] / В.І. Кучер, О.В. Потильчак. – К.: Білоцерківдрук, 2011. – 368 с.
8. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси / Ред. кол.: В.А. Смолій (голова колегії), Г.В. Боряк, Ю.А. Левенець, В.М. Литвин, О.Є. Лисенко (відп. ред.), О.С. Онищенко, О.П. Реєнт, П.Т. Тронько; Рецензенти: О.С. Рубльов, В.Ф. Шевченко // НАН України, Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2011. – Кн. 2. – 943 с.

9. *Перехрест О.Г. Українське село в 1941–1945 рр: економічне та соціальне становище: монографія / О.Г. Перехрест // НАН України, Ін-т історії України. – Черкаси: ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2011. – 668 с.*
10. *Лобода М.К. Трудові ресурси у важкій промисловості України під час нацистської окупації та у відбудовний період (1941–1950) / Ін-т історії України НАН України. – К., 2012. – 206 с.*
11. *Гончаренко О.М., Куницький М.П., Лисенко О.Є. Система органів місцевого управління на території райхскомісаріату «Україна» та «військової зони». 1941–1944 рр. / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2014. – 151 с.*
12. *Ковалёв И.В. Транспорт в Великой Отечественной войне (1941–1945 гг.). / И.В. Ковалёв. – М.: Наука, 1981. – 480 с.*
13. *Семененко Олександр. Харків, Харків... / Олександр Семененко. – 2-ге вид. – Б. м.: Сучасність, 1977. – 240 с.*
14. *Історія міста Харкова ХХ століття / О.Н. Ярмиш, С.І. Посохов, А.І. Епштейн та ін.; Худож. оформувач І.В. Осипов. – Харків: Фоліо; Золоті сторінки, 2004. – 686 с.*
15. *Рибальченко Ростислав Кирилович. Харківська культурна еміграція 1942–1943 років (Нариси) / Ростислав Кирилович Рибальченко. – Харків: Курсор, 2004. – 197 с.*
16. *Нікітенко Костянтин. Тактика «випаленої землі», або Як компартія в 1941 р. керувала евакуацією / Костянтин Нікітенко // «Дзеркало тижня. Україна». – № 22. – 17 червня 2016 р.*
17. *Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. / [ред. рада: В.М. Литвин (голова), Г.В. Боряк, В.М. Геєць та ін.; відп. ред. В.А. Смолій; авт. кол.: Т.А. Балабушевич, В.Д. Баран, В.К. Баран та ін.] // НАН України, Інститут історії України. – К.: Ніка-Центр, 2011. – Т. 2. – 608 с.*
18. *ДАХО. – Ф. П.-2. – Оп. 31. – Спр. 4. – Арк. 24.*
19. *Лобода М.К. Трудові ресурси у важкій промисловості України під час нацистської окупації та у відбудовний період (1941–1950) / Ін-т історії України НАН України. – К., 2012. – 206 с.*
20. *Скоробагатов А.В. Промисловість та праця харків'ян в умовах німецької окупації (1941–1943) / А.В. Скоробагатов // Зб. наук. праць. Історія та географія / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 2002. – Вип. 10. – С. 106–111.*
21. *ЦДАГО України. – Ф. Р.-166. – Оп. 3. – Спр. 141. – Арк. 85.*
22. *ЦДАВО України. – Ф. Р.-3206. – Оп. 2. – Арк. 108.*
23. *ДАХО. – Ф. Р.-2982. – Оп. 1. – Спр. 49.*
24. *Там само. – Ф. Р.-2982. – Оп. 1. – Спр. 317. – Арк. 1.*
25. *ЦДАГО України. – Ф. Р.-62. – Оп. 1. – Спр. 221. – Арк. 72.*
26. *ДАХО. – Ф. Р.-3080. – Оп. 1с. – Спр. 3. – Арк. 76.*
27. *Дражевська Л. Діяльність органів самоврядування і громадських організацій у Харківській області в 1941–43 рр. // Український засів. – 1993. – № 5 (9). – С. 76–94.*
28. *ДАХО. – Ф. П.-2. – Оп. 31. – Спр. 117. – Арк. 16.*
29. *Скоробагатов А.В. Харків у часи німецької окупації (1941–1943) / А.В. Скоробагатов. – Харків: Прапор, 2004. – 368 с.*
30. *Лесь Ісаїв. Борівщина в минулому та сьогодні (історико-географічний нарис). – Балкля: Балдрук, 2007. – 288 с.*
31. *ДАХО. – Ф. Р.-2982. – Оп. 4. – Спр. 609. – Арк. 19–22.*
32. *Там само. – Ф. Р.-3069. – Оп. 1. – Спр. 199. – Арк. 1.*
33. *Там само. – Ф. Р.-2982. – Оп. 2. – Спр. 24.*
34. *ДАХО. – Ф. Р.-2982. – Оп. 4. – Спр. 426. – Арк. 1.*

© **Юрий СКРИПНИЧЕНКО**

МЕРЫ НАЦИСТСКОЙ ГЕРМАНИИ ПО ВОССТАНОВЛЕНИЮ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ХАРЬКОВЩИНЫ КАК ГЛАВНАЯ ПРЕДПОСЫЛКА ДЛЯ ПРИВЛЕЧЕНИЯ МЕСТНОЙ РАБОЧЕЙ СИЛЫ НА ОККУПАЦИОННЫЕ ПРЕДПРИЯТИЯ

На основе архивных документов, работ отечественных и зарубежных ученых и малоизвестных воспоминаний очевидцев из опубликованных материалов исследуются меры нацистской Германии, которые были направлены на восстановление экономического потенциала Харьковщины в период гитлеровской оккупации. Особое внимание обращается на обстоятельства, которые повлияли на работы по восстановлению промышленного и сельскохозяйственного потенциала города и области. В статье также анализируются организационные недостатки оккупационной власти по восстановлению производственного потенциала Харьковщины на различные экономические потребности гитлеровской Германии.

Ключевые слова: Вторая мировая война, нацистская Германия, Харьковщина, оккупационный режим, оккупационная администрация, восстановительные работы, рентабельность.

© **Yuriy SKRYPNICHENKO**

ACTIVITIES OF NATIONAL GERMANY BY RECONSTRUCTION OF ECONOMIC POTENTIAL OF KHARKIV REGION AS THE BASIC PRINCIPLE OF LOCAL WORKING ATTRACTION ON BUILDING ENTERPRISES

On the basis of archival documents, works of domestic and foreign scholars, and little-known memoirs of eyewitnesses from published materials, Nazi Germany's efforts were investigated directed at rebuilding the economic potential of the Kharkiv region during the Nazi occupation. Particular attention is paid to the circumstances that influenced the reconstruction of the industrial and agricultural potential of the city and the region. The article also analyzes the organizational shortcomings of the occupation authorities, concerning the restoration of the industrial potential of the Kharkiv region for the various economic needs of Hitler's Germany.

Keywords: Second World War, Nazi Germany, Kharkiv region, occupation regime, occupation administration, reconstruction, profitability.